

תוכן העניינים

ז	פתח-דבר
יא	סימנים וקיצורים
יג	השיטה הנקוטה במדור גירסות וחרגומים
1	מבוא לחטיבה שנייה (פרקים יא-כב) — 53§ תוכן החטיבה ובניינה — 54§ המרי והתלונה בסיפורי המדבר — 55§ פרטים אופייניים לסיפורי התלונה, אטיולוגיה — 56§ סקירת המחקר בחטיבה השנייה.
8	המעשה בתבערה (יא-3) — 57§ תוכן הפרשה ותכונותיה.
11	במדבר יא-2-3: הכתוב ופירושו
13	פרשת קברות התארה (יא-4-35) — 58§ תוכן הפרשה ובניינה — 59§ קושיות לפרשת קברות התארה — 60§ האצלת הרוח על שבעים הזקנים — 61§ סקירת המחקר, בפרשת קברות התארה.
22	במדבר יא-35: הכתוב ופירושו
35	צרעת מרים (פרק יב) — 62§ תוכן הפרשה, בניינה וסגנונה — 63§ חטאה של מרים ועונשו — 64§ הטענה בדבר ייחוד נבואתו של משה יב-2-9 — 65§ ביאור הפסוקים יב-6-8 — 66§ סקירת המחקר בפרשת צרעת מרים.
42	במדבר יב: הכתוב ופירושו
48	פרשת המרגלים (פרקים יג-יד) — 67§ תוכן הפרשה ומגמתה — 68§ קושיות אחדות וקצת עקרונות עיצוב — 69§ כלב בן יפונה ויהושוע בן נון — 70§ שמות המרגלים, קדש, חרמה — 71§ בעיות הפיסקה יד-11-25; סיכום ניתוח הפרשה — 72§ סקירת המחקר בפרשת המרגלים.
59	במדבר יג-יד: הכתוב ופירושו
84	חמישה חוקים (פרק טו) — 73§ קובץ החוקים בכללו — 74§ סקירת המחקר בפרשה — 75§ חוק מנחות ונסכים (טו-16) — 76§ מנחה ונסך בעבודת הקודש בישראל — 77§ חוק הפרשת חלה (טו-17-21) — 78§ חוק החטאת של במו' טו-22-31 ויחסו אל החטאת של ויקרא ד — 79§ אופיו ומגמתו של חוק החטאת — 80§ המעשה במקרשש (טו-32-36) — 81§ ציצית.
97	במדבר טו: הכתוב ופירושו

82§ הפרשה בכללה — 83§ המעשה בקורח ועדתו — 84§ החמיהות על פרשה קורח — 85§ תמיהות המתעוררות בסיפור קורח ועדתו (פרק טז) — 86§ דמותו של האיש קורח — 87§ המחחות שעשו מהן ציפוי למזבח (י"ז-5) — 88§ סיכום הניתוח של סיפור קורח ועדתו, והמסקנה הנובעת ממנו — 89§ רמזים לסיפור על ערת קורח מתוך לפרשתנו — 90§ המגפה (י"ז-16). 91§ המטה שפרח (י"ז-16) — 92§ הפתיחה לחוק כהונה ולויה (י"ז-27-28) — 93§ חוק המסדיר את חובות הכוהנים והלויים ואת זכויותיהם החמריים (פרק יח) — 94§ מתנות כהונה בכלל; קדשי קדשים וקדשים קלים — 95§ עוד מתנות כהונה; ראשית וביכורים; חרם; הבכור — 96§ המעשר — 97§ סיכום לחוק מתנות כהונה ולויה, ולפרשת קורח בכללה — 98§ המעשר ומתנות כהונה בימי בית שני — 99§ תרומות ומעשרות בהלכה תנאית — 100§ דיני ביכורים ובכורות — 101§ סקירת המחקר בפרשת קורח.

135

במדבר טז-יח: הכתוב ופירושו

172

חוקת הפרה האדומה (פרק יט)

102§ על הטומאה והטהרה בדרך כלל — 103§ טומאה וטהרה במקרא — 104§ טומאת מת — 105§ הטיהור מטומאת מת — 106§ סברה בעניין הטיהור באפר פרה אדומה — 107§ הטומאה והחטא — 108§ מבנה חוקת הפרה האדומה — 109§ מעט דיני טומאה וטהרה של התנאים — 110§ טומאת מת כימי בית שני ובדברי חז"ל — 111§ סקירת המחקר על הטומאה והטהרה ועל חוקת הפרה האדומה.

186

במדבר יט: הכתוב ופירושו

195

פרשת מי מריבה (כ-13)

112§ מגמת הפרשה ובעיותיה — 113§ השמות הכרוכים בפרשה: משה, מריבה, קדש — 114§ ביאור פרשת מי מריבה — 115§ סקירת המחקר.

200

במדבר כ-13: הכתוב ופירושו

204

המסע מקדש לערבות מואב (כ"א-14)

116§ תוכן הפרשה ובניינה — 117§ הרקע הגיאופוליטי של המסע לערבות מואב — 118§ הסיפור על המסע והכיבוש בעבר הירדן וגירסותיו — 119§ השוואה מפורטת בין שלוש הגירסות של סיפור המסע — 120§ סיכום ומסקנות; עוג מלך הבשן — 121§ מות אהרון (כ"א-29) — 122§ התקפתו של מלך ערד על ישראל ומוצא שם העיר חורמה (כ"א-3) — 123§ השרפים והנחשתן (כ"א-4) — 124§ פירוט המסע מאובות לראש הפיסגה (כ"א-10-20) — 125§ קטעי שירה המשולבים בפרשת המסע. — 126§ סקירת המחקר בפרשת המסע.

220

במדבר כ"א-כ"ב: הכתוב ופירושו

237

נספח

243

ביבליוגרפיה

מבוא לחטיבה שנייה

(יא 1 – כב 1)

53§ תוכן החטיבה ובנייה

החטיבה השנייה של ספר במדבר מתארת את המסע ממדבר סיני אל ערבות מואב. אמנם בעיני בעל החטיבה לא המסלול עיקר, כי אם הלקח הנלמד מן המסע ומן האירועים בתחנותיו. לפיכך אין הוא מקפיד לציין את המסלול במפורט ובדייקנות, לשיטתו די לנו בכמה נתונים (רוכם רשומים בסוף החטיבה, ע' לקמן) כדי שנבין את קו המסע בכללותו ואת ההגיון שבו. שורת המסעות מנקודה לנקודה משמשת מסגרת חיצונית המלכת ומגדירה את החטיבה; ואילו ליכודה הפנימי הוא הצד השווה שבכל האירועים המסופרים בה: תלונות, מרידות ודברי מרי נגד ההנהגה האלוהית במדבר, או נגד סמכותם של משה ואהרן. בקריאה מדוקדקת מעט מסתבר שכל תלונה ומרידה שונה מחברותיה בפרט חשוב כלשהו; עם זאת ברור שהמחבר רואה בהן תופעה אחת, רבת פנים וחוזרת ונשנית. יתרה מזו, המרי החמור שבפרשת המרגלים הוא שגרם למסע הנדודים הקשה במשך ארבעים שנה, כמבואר בפרק יד. נמצאו שני הגורמים המלכדים, הפנימי והחיצון, מצורפים בטענה אחת האמורה באמצע החטיבה. בתוך המערכת הסיפורית של המסעות והמרידות משולבים כמה קבצי חוקים (פרקים טו, יח, יט). החטיבה כולה היא לפיכך יחידת עריכה מורכבת מאוד, בנויה לפי עקרונות ושיקולים המובנים לנו לפחות בחלקם. יתירה מזו, בפרטיה של החטיבה ניתן לראות רמזים שונים המקשרים בין פרשיותיה: ציונים החושפים סידור הגיוני, סימנים להתפתחות בנפשו של משה וכיוצא באלה. סכנה אורבת לפרשן שיגזים בהערכת משקלן של תופעות אלה וימצא את החטיבה (או את סדרת אירועי המרי שבה) מלוכדת ובנויה יפה משהיא במציאות. לעניות דעתי אין לפנינו עריכה יומרנית במיוחד: בעל החטיבה סידר את החומר לפי עקרונות אחדים, וכך נוצרה דבקות מסוימת בין החלקים, אבל לכתוב את הדברים לעומקם ולהקנות להם אחדות של ממש לא ביקש.

מסגרת המסעות באה לידי ביטוי בכתובים אלה:

- 3א י ציון שם המקום "תבערה", ללא איזכור המסע אליו וממנו)
34א י ציון שם המקום "קברות התאווה", ללא איזכור המסע אליו)
35א י "מקברות התאווה נסעו העם חצרות ויהיו בחצרות"
16ב י "ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן"

26ג	(איזכור המקומות מדבר פארן וקדש אגב הסיפור)
25ד	("מחר פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף")
1כ	"ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין... וישב העם בקדש"
14כ	"וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום"
22כ	"ויסעו מקדש ויבאו בני ישראל כל העדה הר ההר"
1א	("וישמע... מלך ערד... כי בא ישראל דרך האתרים")
4א	"ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום"
	"ויסעו בני ישראל ויחנו באבט. ויסעו מאבט ויחנו בעיי
	העבריים... משם נסעו ויחנו בנחל זרד... ויחנו מעבר ארנן..."
	"ומשם בארה... וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל כמות
20–10א	ומבמות הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה..."
1ב	"ויסעו בני ישראל ויחנו בערבות מואב מעבר לירדן ירחו"

המפתח להבנת רשימה זו הוא סופה. הקורא המתמצא מעט בנושא הנודדים יודע שערבות מואב היא התחנה האחרונה של המסעות לפני חציית הירדן; וגם אם אינו יודע, מספיקים הרמזים בכתוב עצמו לכאור זאת. ודי בנתון זה כדי לקבוע, שהמעשים המסופרים בחטיבה אירעו בין צאתם מסיני וכואם לערבות מואב. אמנם יציאתם מסיני אינה רשומה בתחילת חטיבתנו, משום שכבר נרשמה סמוך לסופה של החטיבה הקודמת (11–12). (עם זאת אפשר שאיזכור הנסיעה מסיני בתוך הפרשה המסיימת של החטיבה הראשונה שימש בגירסה מקורית יותר פתיחה לחטיבה השנייה (33, ע' 51§ בסופו); אבל מוטב שלא להיגרר אחרי סברות מסובכות מסוג זה).

סופה של רשימת המסעות (שהבאתי לעיל) מאלף גם מבחינה אחרת: דווקא בו ניתן מידע מפורט. שכן הפרשה האחרונה שבחטיבה (14 ואילך) עוסקת במסע לגופו ומבקשת לבאר כיצד עברו בני ישראל מקדש (14) שבדרום כנען לערבות מואב שבמזרח (כב). הנושא אכן אינו פשוט ומחייב דיון מפורט (גם בגוף הכתוב וגם בפירושו) כפי שיתבאר במקומו (116–117). ואילו המסע מסיני לקדש (כ) לא נראה לבעל החטיבה עניין הצריך ביאור מיוחד, והוא הסתפק בנתונים המעטים הפזורים בתחילת החטיבה (ע' ברשימה דלעיל). נתונים אלה גם מסייעים לקורא להתמצא, משום שהם מציינים את המקומות שבהם אירעו המעשים המסופרים בפרשיות הבודדות. אבל היכן התמרדו קורח ועדתו (פרק טז) אין בעל הפרשה מודיענו, סימן שכל העניין אינו חשוב במיוחד בעיניו.

אשר לסדר המרידות והתלונות, אפשר לראות בו קוי השתלשלות שונים. דרך משל: כתבערה מופיע משה כבעל יכולת בלתי מעוררת, בקברות התאוה הוא מתלונן על העדר יכולתו לשאת את העם (יא), בפרשה שלאחריה (פרק יב) מערערים אחיו ואחותו על סמכותו. אמנם בפרקים יא, יב אנו עוסקים גם בכעיות שבמהותה של הנבואה, ואפשר שזה עיקר הקשר. כשלונם של משה ואהרן במי מריבה ועונשם (12) מתפרש כסיום מתאים (אם כי מעציב) לשרשרת של סיפורי המרי; אבל המפרשם כך צריך לתרץ מדוע בא הסיפור על הנחשתן (כא–9) אחרי סיפור המרי על מי מריבת קודש. אפשר לתרץ, שסיפור הנחשתן הקצר מאוד, הוא חלק מפרשת המסעות ולא פרשה בפני עצמה; לפיכך אכן משמש עניין מי מריבה סיום לסיפורי המרי. מצד אחר ניתן לומר, שבסיפור הנחשתן בלבד מביע העם חרטה על תלונתו:

לפיכך זה סיוס נאה לשרשרת כולה. ועוד עלה על דעתי, שאפשר לראות את הפרשה כסְדורה באופן 'קונצנטרי': סיפור קצר (תבערה) פותח וכנגד סיפור קצר (נחושטן) חותם; מתן מזון בסיפור השני (קברות התאווה) ומתן מים (מי מריבה) בשני מן הסוף; סיפור המרגלים באמצע, כי בו חל המפנה במסלול; ומשני צדדיו מרידות של מנהיגים (מרים, קורח). גם הסבר זה נתקל בקושיות רבות, כבואך לפרט ולנמק. הוא שכתבתי: ההסברים האפשריים מרובים מדי משיכולו להיות כולם נכונים; ובכל זאת הם מצטרפים לעדות על מעשה עריכה רופפת, יוצרת קשרים אך נמנעת מלהדקם.

54§ המרי והתלונה בסיפורי המדבר

במדבריות שפֶסֶפֶר ארץ ישראל אפשר להתקיים, אם כי בעוני ותוך כדי פיזור רב של אוכלוסיה דלה. מקובל להניח שבני ישראל חיו כנוודים במשך תקופה די ממושכת עד שתדרו לכנען ונאחזו בה. ממילא רגילים היו בתקופה ההיא לתנאי המדבר. אבל המסורת המקראית אינה רואה כך את הדברים. היא משקפת את פחדיו של יושב הארץ הפוריה ואת סלידתו מפני ה"מדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים" (דב' 15ח); עצם המעבר שם הוא נס. על כך אפשר לספר בפשטות, מתוך התפעלות של שמחה וגאווה, כפי שמצינו בשירת הבאָר (כא17–18). אבל בדרך כלל מתפתחת סביב לניסים שנעשו במדבר עלילה מורכבת, המבליטה את המתחים העלולים להיווצר בתנאי הקיום הקשים. הקב"ה אמנם איפשר את הקיום הזה וסיפק לאבותינו מזון ומים בדרך נס, אבל לא ביטל את הקושי שבו. הם מצדם לא קיבלו את הטובה ואת הרעה עִמָּה, ולא נשאו באהבה ובסבלנות את עול הדרך שהוטל עליהם. נרגנותם הביאה שוב ושוב להענשתם, אך תפילתם של משה ואהרון הביאה כמה פעמים להמתקת העונש. כך נוצר מחזור מתמיד של חטא-עונש-סליחה-ישועה, המתואר באופן ברור בכמה כתובים (תה' עח2–40; קה39–44; קו13–33; יח' 133–22; ועוד). בתורה עצמה אין הדברים מתלכדים לסדרת עלילות רצופה; לעומת זאת הם מגובשים כנושא ספרותי ברור, המאופיין בכמה מוטיבים קבועים ובלשונות המתלווים אליהם שוב ושוב. הסימן הפשוט והמוכהק לגיבושו של הנושא הוא השורש לו"ן (=לשון תלונה), האמור במקרא כעשרים וחמש פעמים, ובכולן חוץ מאחת (יהו' 18ט) הוא משמש להגדיר את מרידות בני ישראל במדבר ואת נרגנותם. יש אמנם גם סיפורים העוסקים במרי של ישראל במדבר ואינם נזקקים לשורש לו"ן, אלא נוקטים לשון נרדפת, כגון בכי (במ' 4א, 10), או ריב (במ' 33), או מרי (במ' 25י; דב' 26א; תה' עח17). כלומר: אין לפנינו מסורת אחידה וקפואה המובעת במלת מפתח אחת, אלא נושא ונטייה להביעו בכמה לשונות אופייניים. כיוצא בזה תמצא בו פרטי עלילה משותפים לכמה סיפורים, אך מפותחים בכיוונים שונים. דרך משל המתח שבין הדמויות: לא רק בין העם ואלוהיו, אלא גם בין העם ומשה, או בין בעלי מעמד ומשה ואהרון, או אף בין משה והאלוהים. בשל עושר הצורות שלבש הנושא הבסיסי קשה לקבוע בפסקנות את רשימת הסיפורים הנזקקים לו. הרשימה הנראית לי היא כדלקמן:

- (1) פי הַדְרוֹת (שמ' 9ד–14) לפני הישועה של קריעת ים סוף מאיים חיל מצרים על העם, הבא בטענה חריפה אל משה, כנוסח הטענות בסיפורי התלונה.
- (2) מרה (שמ' טו22–26). לאחר מסע במדבר מגיע העם למים, ומתברר שהם מרים.

- העם מתלונן, משה צועק לאל, המדריך אותו להשליך במים עץ להמתקם. הסיפור מנוסח בקיצור נמרץ, ואין בו הערכה שלילית של התנהגות העם.
- (3) הענקת המן והשליו במדבר סין (שמ' טז). הסיפור מאריך בתיאור התלונה והניסים שנעשו לספק מזון לעם המתלונן, אבל מדלג על תפילת משה למען העם. עיקר תשומת הלב נתונה למן, כיצד לקטו אותו, ושלא ניתן ללקטו בשבת. נימה קלה של גינוי המרי מובעת בעיקר בין השיטין.
- (4) הוצאת המים מן הסלע ברפידים (שמ' יז-16). העם צמאים ובאים בתלונה אל משה, העונה להם: "מה תריבון עמדי ומה תנסון את ה'". העם כמעט סוקל את משה הצועק על כך לאלוהים; ה' מורה למשה להכות בסלע ולהוציא ממנו מים. הסיפור נמסר באריכות, אבל גנות העם מובעת בעקיפין בלבד.
- (5) תבערה (במ' יא 1-3). העם "כמתאוננים", לא נאמר על מה; נענשים על נרגנותם באש, אשר שוקעת בזכות תפילתו של משה. הניסוח קצר מאוד.
- (6) קברות התאווה (במ' יא 3-4). האספסוף שבעם מתאווה לאכול בשר, העם מצטרף אליהם והכל בוכים בזכרם את שפע המזון במצרים. אגב כך הם מגנים את המן, והמספר (לעומת זאת) מאריך בשכתו. משה מתפלל על עצמו, שקשה לו לשאת את תלונת העם, האל מצוה עליו להודיע לעם על מתן בשר, וכן על האצלה מרוחו של משה על שבעים זקנים שישאו עמו בנטל ההנהגה. הבשר ניתן בצורת שליו, בשפע ורבים מחים מאכילתו. הסיפור מפותח בהרחבה.
- (7) צרעת מרים (יב). מרים מוחה על מעמדו הייחודי של משה כנביא. אהרון מצטרף אליה; העם אינו נזכר. מרים נענשת בצרעת; אהרון משתדל עבורה אצל משה, המתפלל ומשיג את רפואתה. הסיפור קצר ומלא רמזים; משולבים בו דברי האל על ייחוד נבואתו של משה.
- (8) המרגלים (במ' יג-יד). בפקודת האל שולח משה מרגלים לתור את הארץ. הם חוזרים ומדווחים על טובה ועל הקושי לכבוש אותה; העם מתמרד ומבקש לשוב מצרימה. האל מודיע למשה על החלטתו להשמיד את העם, אך נעתר להפצרותיו של משה וגוזר על העם ארבעים שנות נדודים במדבר. העם מתחרט על סירובו להילחם, מנסה לעלות אל הארץ ונכשל. הדברים מסופרים בהרחבה, גם מצד התנודות בהתנהגותן של הנפשות הפועלות וגם מצד העניין העקרוני של המרי, שבו למעשה פסל דור המדבר את עצמו מכיבוש הארץ.
- (9) קורח ועדתו (במ' טז-יז). קורח, ממשפחת לויים מיוחסת, ריכז סביבו שלוש חברות של בעלי מעמד נרגנים; עדה זו באה בטענות אל משה ואל אהרון בשל הנהגתם ובשל סמכותו של אהרון לשמש בקודש. לאחר דין ודברים ושרשרת אירועים די סבוכה, אש שיצאה מאוהל מועד שרפה חלק מהעדה המתמרדת, חלק אחר בלעה האדמה. העם התלונן על חומרת העונש שגרמו לדעתו משה ואהרון ולפיכך פגעה בו מגפה; אהרון לקח קטורת והתיצב בין החיים והמתים, וכך עצר את המגפה. כפרשה משולבים כמה נושאים לפקעת שקשה להתירה, עם זאת ברור שמוטיב המרי מובע כפרשה כמה פעמים, ושהיא מטיפה בחריפות לייחוד כהונתם של בני אהרון.
- (10) מי מריבת קדש (במ' כ-13). העם צמא ותובע מים ממשה ומאהרון. האל מצווה עליהם להוציא מים מן הסלע בדיבור, אך משה מכה בו; המים יוצאים, אבל על משה ואהרון נגזר שלא יבואו לארץ.
- (11) הנחשתן (במ' כא 4-9). העם מתלונן על תלאות הדרך ונענש על כך במכת

נחשים ארסיים. העונש מביא לחרטה; משה מתפלל ונענה בהוראה לעשות נחש נחושת, שכל נשוך נחש המביט בו מתרפא.

סקירה פשוטה זו מביאה לכמה מסקנות. לפנינו אכן נושא אחד, אם כי מגוון מאוד. בדרך כלל מתלונן העם, אבל יש גם בעלי מעמד המוחים על ההנהגה שאינה לרוחם, ואפילו משה טוען, שאינו יכול לשאת בעומס ההנהגה. נושאי התלונה הם בדרך כלל — אך לא תמיד — קשיי הקיום במדבר. בסוף הסיפורים מתרחשת כמעט תמיד ישועה בדרך נס, אלא שבהרבה מקרים היא כרוכה בעונש.

עוד מלמדת הסקירה שסיפורי המרי מרוכזים בשני גושים, אחד בספר שמות ושני בספר במדבר. מחוץ לגושים אלה מצינו איזכורים ורמזים לנושא, אך לא סיפורים המוקדשים לו. בתוך הגושים האלה יש רק מעט חומר שאינו שייך להם: קריעת ים סוף שסיפור התלונה שעל פי החרות (שמ' יד' 9–14) משמש לה מבוא; וכך מעט פרשיות של חוק בספר במדבר. שני הגושים חופפים מבחינה עקרונית, שהרי בשניהם מופיעים שלושת הנושאים החשובים: המן, השליו והוצאת המים מן הסלע. אמנם אפשר שהחפיפה החריפה ביותר אינה אלא תוצאה של עריכה לאחר עריכה. כוונתי לפניי השליו. ואציין תחילה, שבין שמות טז (מס' 3 ברשימה) ובין במדבר יא (מס' 6) אין סתירה אשר למן: בשמות מסופר כיצד ניתן בראשונה, ובספר במדבר מתואר כיצד נמאס על העם, כיוון שקיבלו אותו יום-יום. הקושי הוא בשליו: לפי ספר במדבר תמה אפילו משה מנין ימציא האל בשר לעם, ותמיהה זו אינה מובנת, שהרי מדובר באדם שהתנסה במתן השליו האמור בספר שמות. אלא שדווקא לסיפור קברות התאוה (במ' יא) חשוב השליו, ואילו הסיפור של שמ' טז יתקיים יפה בלעדיו. לפיכך ייתכן שמחבר זהיר, או עורך מתאם שידע את מלאכתו, מנע את החפיפה החריפה בין שני הסיפורים. בגירסתו היה מדובר על המן והשליו בספר במדבר בלבד, ובספר שמות לא נזכר השליו כל עיקר. אבל מתאם שבא לאחר מכן ראה צורך להביא את השליו גם בספר שמות, כי לפי תחושתו שייכים שניהם זה לזה. לפיכך נותרה רק החפיפה שבין הוצאת המים מן הסלע ברפידים (מס' 4) ובקדש (מס' 10). אבל סתירה ממש אין בין שני הסיפורים, וניתן אפילו לומר שמצד הלקח הנלמד מהם הם משלימים יפה זה את זה. לנמק טענה זו יהיה אמנם צורך להעמיק מעט בשכבות המשמעות הסמויות של הפרשיות, ולא אוכל להאריך בזה כאן. מכל מקום נגעתי שוב בגיוון נושא המרי ובמורכבותו, וחוששני שאין לדבר סוף. לפיכך אוכיר רק שכל העניין נוגע לנושא נכבד ושונה לחלוטין, הצריך לימוד בפני עצמו, והוא הרעיון המקראי בדבר הניסיון. מסתבר שהאל ניסה את ישראל במדבר (שמ' טו' 25; דב' ח', 16) והם ניסו אותו (שמ' טז' 41; יז' 22; במ' יד' 22; תה' עח' 56; ע' ליכט, "הניסיון", ירושלים, הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, תשל"ג).

אחזור לגופו של העניין הנידון כאן. אפשר לתרץ את החפיפה בין שני הגושים העוסקים בעניין המרי והתלונה, זה של ספר שמות וזה של ספר במדבר. אי אפשר להכחיש את עצם קיומם של שני הגושים כנפרד, ולפיכך מוטב שלא לטרוח יותר מדי בתירוצי החפיפה שביניהם. והנה התופעה הבולטת והמאלפת ביותר הקשורה בשני גושים אלה, והניכרת יפה ברשימה שהבאתי לעיל, היא זאת: בספר שמות אין המתמרדים והמתלוננים נענשים, ואילו בספר במדבר כרוכים כל הסיפורים שבמכלול כפורענות. יש בזה כמעט דגם קבוע: העם מתלונן ללא סיבה מספקת, נענש על כך, מבקש רחמים באמצעות משה ולבסוף נענה. דגם זה ברור מאוד בסיפור הנהושתן

(11 לעיל), אבל אפשר להבחין בו (כבהירות רכה או מועטת) בכל סיפורי המרי שבספר במדבר. תופעה זו מאלפת מאוד, לעניות דעתי משום שהיא פתרון מתוחכם לבעיה שכבר רמזתי אליה בפתיחת סעיף זה: עצם המעבר במדבר הוא פלא גדול, שיש בו גם טובה יתרה וגם פורענות; לפיכך צריך לתרץ שתי קושיות מנוגדות: כמה נתחייבו שהיו ראויים לתלאות המדבר? ולעומת זאת כמה זכו שהיו ראויים לישועות שנעשו להם שם? (השווה דב' ח ככללו). והתירוץ הוא: אמנם חסד גדול עשה עמהם הקב"ה שהוליכם במדבר, למרות שלא סילק מדרכם את כל המכשולים. ואילו הם לא קיבלו את התלאות באהבה, על כל צרה ממשית ומדומה היו מיד בוכים, מתאוננים ומתלוננים. על נרגנות זו נעשו. המכות הקשות המבליטות את חומרת קיומם במדבר — כגון קברות התאווה — היו עונשים מוצדקים, ולא הפגנות כוח שרירותיות מצד האל. נמצא דגם העלילה הקבוע אשר ציינתי פתרון מתוחכם לפקעת בעיות של הגות דתית מפותחת, שאינה מסתפקת ביראה או בהתפעלות, אלא מבקשת להבין את דרכי ההנהגה האלוהית לעומקן.

55§ פרטים אופייניים לסיפורי התלונה, אטיולוגיה

כבר הזכרתי בסעיף הקודם שאל עניין התלונה נלווים כמה מוטיבים, החוזרים בסיפורים הנדונים, לא בקביעות גמורה אבל בתדירות ניכרת. מוטיבים אלה הם: התקפות אישיות על משה ועל אהרון, לפעמים עד כדי איום באלימות (שמ' 42), ויש שמשה ואהרון נאלצים להימלט לתוך אוהל מועד (במ' 72–8; 6). וכן ביטויים שונים לגעגועים אל מצרים ואל שפע המזון שבה (שמ' 32; במ' 4א–6), המגיעים לשיא ברצון העם לשוב מצרימה (במ' 3ד–4). כבוד ה' נראה להציל את משה ואת אהרון מזעם העם (שמ' 7, 10; במ' 10ד; 19ט; 72; 6). עניינים אלה ודומיהם צריכים בידור מפורט, אלא שאין כאן מקום להאריך.

תשומת לב מיוחדת מחייב מנהג הסופרים לציין, שמקום מסוים נקרא על שם האירוע האמור, כגון: "ויקרא שם המקום ההוא תבערה כי בערה במ אש ה'" במ' 3א; והשווה שמ' 23 (מרה); 72 (מסה ומריבה); במ' 34 (קברות התאווה); 13 (מי מריבת קדש). תופעה זו נפוצה בסיפורת המקראית בכללה, עיין למשל בר' 14ט; ככ" 14; שו' 19ט. היא מקובלת על רבות מאומות העולם ומכונה "אטיולוגיה" (= אמירת הסיבה); את המונח טבעו היוונים משום שהתופעה נפוצה במיתולוגיה שלהם. למען הדיוק יש לציין, שאגדות וסיפורים רבים אינם 'אומרים את הסיבה' של שמות מקומות, כי אם של ייסוד מקומות פולחן או של מנהגים פולחניים, של חפצים חשובים, או של סדרי שלטון וכדומה. אף במכלול המצומצם של סיפורי המרי מצינו שתי אטיולוגיות שאינן של שם מקום: ציפוי המזבח במחצות הנחושת (יז' 4–5) והנחושתן (כ" 9). אבל תשומת לב החוקרים נתונה בעיקרו של דבר לשמות המקומות המוסכרים בדרך אטיולוגית בעקבות טיעונו של נות, אשר כתב כי שמות אלה ניתנו למקומות השונים תחילה בשל תופעת טבע כלשהי, ורק לאחר מכן ניתן להם הפירוש האטיולוגי ההיסטורי. דרך משל: עין הקורא (שו' 19ט) לא היה תחילה אלא מעיין הקרוי על שם עוף — קורא; ורק משגבר הרצון לראות זכר לאירוע היסטורי בכל פינה נתפרש השם כרמז לישועה שנעשתה לשמשון. כיוצא בזה לא היתה תבערה (במ' 3א) אלא ערימה של גללי בהמות (לפי גזרון משורש ערבי).

קברות התאווה הם סלעים הנראים כקברים ועליהם סימן $\times$ פשוט, המכונה 'תו' בעברית מקראית. הרצון לראות אירוע משמעותי בסלעים המרשימים גרם לפירוש שאין מדובר ב'תו' אלא ב'תאווה'. מי מריבה הם נחל זורם שבעלי דין נהגו להתכנס לידו למשפט; וכי' וכי'. אני משער כי נות המציא את השיטה מתוך שאיפה כללית (אולי בלתי מודעת) לחשוף את שורשי החשיבה ההיסטורית של המקרא. ואני חושד ששיטתו זכתה לתשומת לב מרובה מפני שהיא מאפשרת לומר דבר כלשהו, אפילו מפוקפק, על כתובים רבים. הצדק הוא ללא ספק עם שוללי השיטה, המביאים ראיות מן המקומות הרבים שבכל העולם הנקראים על סמך אירועים שהתרחשו ללא ספק: במעלה החמישה נפלו חמישה, וכיוצא בזה. אלא שצריך לדייק: העיר Karlsbad (Karlové Vary, בצ'כיה) נקראה על שם הקיסר קרל הרביעי, אבל דבר זה אינו מחייב אותי להאמין באגדה, שהקיסר יצא לצייד, פצע צבי ורדף אחריו, הצבי קפץ למעיין ונרפא, וכך נודע לקיסר מה כוחו של המעיין הוא. מספרים, שהגיבור הלאומי של שווייץ, וילהלם טל, נמלט בקפיצה לסלע מן הסירה שהובילה אותו לכלא; ומראים את הסלע על חוף אגם לוצרן. הפגם היחיד במסורת זו הוא, שטל עצמו לא היה ולא נברא, כפי שנתברר במחקר מדויק. ואפשר להרבות בדוגמאות המראות, שאטיולוגיה כשלעצמה אינה סימן למהימנות היסטורית ולא להיעדרה. עם זאת מאלף ריבוי ההסברים האטיולוגיים במקרא, משום שהוא עדות לתפוצתם הרחבה של סיפורים על אירועי העבר, ועל היותם אחוזים במקומות מוחשיים. אנשי מקום פלוני סיפרו, שבסלע הוא אירע כך וכך, ומסורות מקומיות אלה שימשו מקור לבעלי ההיסטוריוגרפיה המקראית. ישראלים שעברו במדבריות סיני מצאו בהם עדויות הרבה על יציאת מצרים ועל מסע אבותיהם לכנען: מודעות זו קדמה לעבודה השיטתית בתחום ההגות, הספרות וההיסטוריה אשר לפנינו.

56§ סקירת המחקר בחטיבה השנייה

בניגוד לחטיבה הראשונה שהוגדרה כלקוחה כולה ממקור אחד (2§), נחשבת החטיבה השנייה למלוקטת מהרבה מקורות. באחדות מפרשיותיה (כגון בפרשת המרגלים) בוצעה הפרדת המקורות העקרונית עוד באמצע המאה הקודמת; ולהאוזן ויורשיו ויורשי יורשיו לא שינו בה דבר, רק הוסיפו דיוקים ופירוטים. ויש פרשיות שאין להן פתרון מוסכם עד היום. השאיפה להפריד את המקורות גרמה להתעלמות המחקר מן התופעה הבולטת שבחטיבה, והיא קביעות המוטיבים שבסיפוריה: התלונה או המרי, תלאות המדבר, ושאר העניינים הכרוכים בכך, כפי שביארתי. המפנה חל (עד כמה שידוע לי) בספרו של נות "תולדות המסורת של החומש" (1948), הדן במוטיבים השונים באופן שיטתי; אמנם (לפי תחושתי) מתרוצצות בו אבחנות שלא הספיקו להתגבש כל צרכן. את תפוצתו של מוטיב המרי מסביר נות בהנחה שגובש בסיפור אחד ופשט ממנו בהדרגה אל השאר; שיקולים נוספים מביאים אותו למסקנה הססנית שסיפור זה היה סיפור קברות התאווה (עמ' 134 בספר הג'ל). דה-פריז הציע לעומת זאת את סיפור המרגלים כסיפור המוצא; ואילו Coats, שהקדיש לעניין ספר מפורט ומקורי, איתר את מוצא מוטיב המרי בהתמדרותם של דתן ואבירם (טז2–14). בתכנים הרעיוניים או הדתיים של סיפורי המרי מטפל Tunyogyi; חיבורו מעניין אבל קצת סתום לדידן, משום שהוא מגוסס במסורת של

כתיבה תיאולוגית נוצרית מובהקת (אולי של אחת הכנסיות דווקא). נסיון שיטתי מאוד לבאר את המכלול הנידון (שמ' טו-יז; במ' יא-כא) הוא ספרו של פריץ. תשומת לבו נתונה למידע בדבר הנדודים וכיבוש הארץ, לא למרי כמוטיב ספרותי-דתי; הוא מסכם את המסקנות המקובלות של הפרדת המקורות או השכבות ומצרף לכך את מיטב המידע על השטח ועל החפירות, שעמד לרשותו בעת כתיבת חיבורו (יש מה שנסתנה בינתיים). במונחיה של 'סמיוטיקה סיפורית' מטפל בפרשיות שלפנינו Buis (1978). לפי הכרזתו לא בא לחלוק על השיטה המקובלת, אלא להציב אחרת לצידה, שתוכל להועיל בבירורן של בעיות מסוימות. למעשה הוא פורץ שבילים חדשים בסבך הנתונים, אך אינו מרחיק לכת בהם. עיקר חידושו הוא בזה שהוא מתמקד בעימותים שבין משה ובין העם.

המעשה כתבערה

(יא 1-3)

57§ תוכן הפרשה ותכונותיה

הסיפור הפותח את סידרת סיפורי המרי שבספר במדבר קצר מאד ונראה ספק לקוי ספק קטוע; בעיקר בתחילתו, שהרי נאמר "ויהי העם כמתאוננים" ואין הכתוב מודיענו על מה. לפיכך הציעו אחדים להעביר את המלים הראשונות של 33 לכאן, כדי לקבל נוסח סביר זה: * "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים ויהי העם כמתאוננים". את ההצעה הזאת כבר הזכרתי מסיבות אחרות (§53, 51). את החסר בסיפור התבערה אין היא משלימה, שהרי עדיין אין אנו יודעים על מה התאוננו; היא מוסיפה תאריך וקישור בלבד. כדי להשיג רווח מועט זה צריך לקטוע את פסוק 33 ולהשאירו יותר מזור ומבודד משמצאנוהו, וגם להרבות סברות על צמיחתו המשווערת של פרק י; לעניות דעתי אין המחיר כדאי. התחלה פתאומית מעט, ללא פתיחה מכינה, רגילה למדי בסיפור המקראי, ואין צורך לתמוה עליה. כל שכן אין טעם להקשות על חתימת הסיפור, שהרי היא בדרך האטיולוגיה, ואופיינית למדי לסיפורים בגוש זה (§55). לאמתו של דבר אין הסיפור חסר מצד העלילה אלא את הסיבה שעליה התלוננו בני ישראל. כל שאר רכיבי העלילה הקבועים ישנם: התלונה שאינה מוצדקת, הזעם והפורענות מצד האל, צעקת העם לישועה, והישועה בזכות תפילתו של משה (ע' סוף §54). רצוי להשוות לכאן את סיפור הנחושתן, הכולל את הנתון הפותח החסר בסיפור שלפנינו. אמנם גם הוא אינו מאריך בפתיחה (כא4), אבל המעט מספיק לעשותו 'שלם' יותר. משני הסיפורים נעדרת הרחבת העלילה כמוטיב נוסף כלשהו, וכן פיתוח המטען הרעיוני. האל מתואר בפשטות כמעניש וכמרחם לאחר מכן; תודעת המספר מתמקדת בעצם הנס; אין בסיפורים אלה מקום להרהורים, וגם לא למעין-הרהורים המובעים בעקיפין. על רקע זה בולט כוח תפילתו של משה: הוא מתפלל והאש שוקעת. הקורא עשוי להתרשם שגדולת משה היא חלק חשוב מן המסר המובע כאן, אבל ייתכן שהסופר לא התכוון להפליג במיוחד בשבחו של משה; הרושם נוצר משום שאין בפרשה מטענים נוספים.

לעניות דעתי צריך להניח שקבוצת סלעים שחורים (או תופעת טבע דומה) במדבר עוררה את דמיון העוברים במקום לספר על תבערה שהיתה שם; הסיפור נקשר ממילא במסורות על מסעות בני ישראל במדבר (ועיין מה שכתבתי על האטיולוגיה §56,55). מתוך שהסיפור קצר וכחוש מאוד ניתן להסיק שהוא תקציר של גירסה מלאה יותר (נות, תולדות המסורת, עמ' 135–136). בעיני סביר יותר לראות בו סיפור מרי 'בסיסי', כפי שעוצבו סיפורים כאלה בתחילה, כלומר: בקישור ברור עם האטיולוגיה של שם מקום, מתוך דבקות בדגם העלילה המקובל, ובפשטות. תבערה נזכרת עוד בדב' 22, ברמז לסיפור שלנו (אם כנוסחו כאן, או בנוסח אחר אין לדעת). הרמז של תה' קו' 18 הוא כנראה אל במו' 35, ולא לפרשתנו. בחקר המקרא מקובל להגדיר את סיפור התבערה כנמנה עם מקור JE, אבל הדעות חלוקות אשר להכרעה בין המקורות הקמאיים: ראשונים (דילמן, פטרסון, הולצינגר, גריי) נטו יותר אל E. אחרונים (סימפסון, אייספלדט) אל J. (נות מכריע J אבל דבר זה אינו נוגע למחלוקת זו, שכן לדעתו לא היה E קיים כלל). הנוטים לשייך את סיפור התבערה אל J מתרשמים בעיקר מפשטותו היחרה; הנוטים לשייכו אל E סבורים שבמקור J היה סיפור פורענות אחר, כגון סיפור קברות התאווה.